

УДК 316.344

316.346.32-053.6

JEL Classification: A14

DOI 10.35433/ISSN2410-3748-2024-2(35)-9

Сірий Євген
доктор соціологічних наук, професор,
гол.наук.сп. НДЦ «Інститут соціально-правових та політичних
досліджень ім.Олександра Яременка»
Українського Державного університету ім. Михайла Драгоманова,
Інститут соціологій НАН України
<https://orcid.org/0000-0003-3396-8168>

Заславська Людмила
ст.наук.співробітник ДНУ Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України
<https://orcid.org/0000-0001-6951-2627>

ПРОФЕСІЙНА САМОВИЗНАЧЕННІСТЬ МОЛОДІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ: ВІД СУСПІЛЬНОГО ДОСВІДУ ДО ПРАКТИКИ СЬОГОДЕННЯ

Матеріал статті присвячений проблемам професійної визначеності молоді та можливостям її фахової самореалізації. У статті дається уточнення професійному самовизначенню, як складного, багатоступеневого процесу розвитку молодої людини, яке інтегрально відображає особистісне та соціальне її самовизначення. Показано, що професійне самовизначення є складним феноменом, вектори розвитку якого, за різних умов змінюються, в залежності від різних системних та ситуативних соціальних та інституціональних чинників. Вирішальна роль у професійному виборі відводиться освіті, до якої, відповідно, ставиться питання щодо її змісту. З врахуванням суспільного досвіду з дослідження цієї проблематики, в матеріалі подано аналіз ключових дослідницьких шкіл, досвід яких висвітлює відповідну наукову картину змісту професійної визначеності та її реалізації. Показано, що в Україні, ще з років СРСР сформувалася певна спадщина щодо професійної визначеності, за якою, без належної вищої освіти, після закінчення середньої школи в професійній сфері для молоді залишається наймінімальніша можливість реалізуватися. Цьому є підтвердження – як з соціального досвіду, так і з висновків відповідних дослідницьких шкіл, які зі своїх позицій досліджували дану «діалектичну» проблематику. Показано, що професійна самореалізація та професійне самовизначення завжди знаходяться в діалектичних стосунках з тих же причин – впливу різної конфігурації різних чинників системного та ситуативного характеру. Професійна самореалізація є також соціокультурним феноменом, який тісно пов'язаний із конкретною соціальною ситуацією за певних обставин (час, місце, умови), та має індивідуальний характер. Основним моментом цього процесу є пошук професійного образу «себе». Дані положення у системі регулюванні ринку молодіжної зайнятості потрібно враховувати у позиції формування інструменту та способу його самоорганізації, а не прямої організації в його розвитку.

Ключові слова: професійна визначеність, професійна самореалізація, освіта, дослідницька школа, соціальні чинники.

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AND POSSIBILITIES OF ITS REALIZATION: FROM SOCIAL EXPERIENCE TO PRESENT PRACTICE

The material is devoted to the problems of professional certainty of young people and the possibilities of their professional self-realization. The article clarifies professional self-determination as a complex, multi-stage process of development of a young person. It integrally reflects a person's personal and social self-determination. It is shown that professional self-determination is a complex phenomenon, the vectors of which change under different conditions. It is shown that professional self-determination is a complex phenomenon, the vectors of development of which change under different conditions, depending on various systemic and situational social and institutional factors. A decisive role in professional choice is given to education, to which, accordingly, the question of its content is raised. Taking into account the social experience of researching this issue, the material presents an analysis of key research schools, the experience of which illuminates the relevant scientific picture of the content of professional certainty and its implementation. It is shown that in Ukraine, since the years of the USSR, a certain legacy of professional determination has been formed, according to which, without proper higher education, after graduating from high school in the professional field, young people have the minimal opportunity to realize themselves. It is shown that professional self-realization and professional self-determination are always in a dialectical relationship. This is confirmed - both from social experience and from the conclusions of the relevant research schools, which from their own positions investigated this "dialectical" problem. It is shown that professional self-realization and professional self-determination are always in a dialectical relationship for the same reasons - the influence of different configurations of various factors of a systemic and situational nature. Self-realization in the profession is also a socio-cultural phenomenon that is closely related to a specific social situation under certain circumstances (time, place, conditions) and has an individual character. The main point of this process is the search for a professional image of "myself". These provisions in the system of regulation of the youth employment market should be taken into account in the position of the formation of the tool and the method of its self-organization, not a direct organization in its development.

Keywords: professional determination, professional self-realization, education, research school, social factors.

Тема професійної самовизначеності молоді та її реалізації не втрачає актуальності у сучасному суспільстві, і є предметом дослідження суспільних наук в теоретичній і в практично-прикладній сферах. Її актуальність в першу чергу визначається суперечностями, з якими молодь стикається не лише на етапі переходу від школи у структури професійної освіти, і далі – до сфери професійної праці, а й у зв'язку з різними соціальними дифузіями, катаклізмами, наприклад війною. З теоретичної точки зору, актуальність даної тематики пов'язана з необхідністю розуміння змін механізмів взаємодії між молоддю та суспільством, особливостями її смисложиттєвого вибору у

професійній сфері в динамічно мінливому економічному, соціально-політичному та соціокультурному становищі.

Проблема вибору професії та працевлаштування молоді в Україні, у сегменті дослідження молодіжних проблем, є одним з найбільш актуальних питань. Функціонування ринку праці визначається не тільки рівнем соціально-економічного розвитку країни, економічною пропозицією, але й особливостями соціальної пропозиції. І як показує практика, ця проблема молоді носила та носить перманентний характер, виявляючись не стільки у відсутності робочих місць, але і у нездатності держави, роботодавців та самих молодих спеціалістів знайти спільні дієві важелі розв'язання системної проблеми. Виклики на ринку праці та освітніх послуг потребують вивчення та вибудови оновлених підходів до вирішення цієї проблеми [1]. Це передбачає не тільки орієнтацію лише на отримання формальної освіти, але і вміння вчитися надалі, набувати нових компетентностей та фахово адаптовуватися.

Дослідженню соціально-професійній активності молоді присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, у яких все більше наголошується на актуальності суб'єктно-діяльнісного підходу та механізмів стимулювання в практиці профорієнтації інтересів людини як суб'єкта професійного самовизначення, її індивідуальних особливостей, потреб, (Г.С.Костюк, П.А.Шавір, Б.А.Федорішин, Н.С.Пряжніков, В.А. Орлов, Г.О.Балл, І.П.Манюха та інші). Тематика професійного самовизначення особистості висвітлюється у форматі різних підходів, концепцій та теорій професійного розвитку. Зокрема, це: теоретичні розробки фахового становлення особистості (О.Леонтьєв, В.Кушнір, О.Сергєєнко та ін.); концепти самовизначення особистості (Є.Головаха, М.Гінзбург, В.Сафін та ін.) та її фахового самовизначення (Г. Кожухар, Г. Костюк, П. Шавір та ін.); концепції професійно-педагогічної підготовки студентів (В.Бондар, Н.Кузьміна, О.Кучерявий, О.Мороз, О.Савченко та ін.). Розвиваються й інші суміжні напрямки: професійна орієнтація школярів (С.Загребельний, Л.Куліненко, А.Ходорчук, Є.Клімов, Н.Пряжніков, В. Сидоренко, Л.Божович, О.Леонт'єв,

Б.Федоришин, О.Мельник, І.Щербакова, І.Хомюк та інші вчені, дослідники) [2; 3]; соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді (О.Браславська, Р.Ляшенко, О.Морін, О.Середа, А.Василик, О.Вандоляк, О.Литвиненко, М.Ляховченко Н.В., В.Петрук та інші) [4–11]; освітні траєкторії у реалізації власного інтелектуального потенціалу індивіда (А.Хуторський, Н.Суртаєва, С.Вдовина, Г.Климова) [12]; соціальні аспекти працевлаштування випускників (Е.Лібанова, Л.Лісогор, Л.Семів, М.Семикіна, М.Кримова) [13; 14; 15].

Ця тематика дійсно є широкою та розгалуженою, але в ній нас цікавить предметне поле соціально-економічної активності, у ракурсі професійної визначеності, самозайнятості, життєвих стратегій та життєвого потенціалу за різних соціальних умов і можливостей. Проблема фахової визначеності молоді та її реалізація носили і мають системний характер, через те, що тут мають місце не тільки інституційні чинники, але і соціальні. Система держуправління у цій соціальній площині фахової реалізації не розглядає ці проблеми системно, а акцентує увагу на їх певне вирішення уже постфактум, не враховуючи соціальні її коріння та соціальний досвід. Тому є потреба у висвітленні бракуючих фундаментальних та прикладних аспектів у площині цієї проблематики, що має практичну корисність і для сфери освіти, що лежить в основі мети даної статті. (Результати аналізу підкріплені оцінкою фахівців-експертів з цієї тематики та вторинною інформацією окремих обстежень представників молодіжної когорти, абітурієнтів).

Говорячи відкрито, ця тема є досить об'ємною, щоб знайти вірні рішення та надати відповідні поради у розв'язанні проблем професійного визначення та самореалізації молоді. У своїй перманентній актуалізації щодо цієї теми, то тут скоріше виникало більше запитань навіть у мирний довоєнний час. А з розгортанням соціальної катастрофи в Україні з причини військової агресії проти неї, нагальність дослідницького супроводу та побудови можливого алгоритму вирішення питань професійної самореалізації молоді у контексті її

соціального становлення, питань та проблем ще більше виникає. Відповідно, зростає і актуальність їх дослідження.

Тематика професійного самовизначення розглядає немало проблем та вимагає у своєму осмисленні чимало теоретико-операціональних (дефініційних) уточнень. Доволі багато є поглядів з приводу цієї дефініції. Враховуючи чимало її інтегральних складових, можна сказати, що професійне самовизначення зводиться до процесу формування трудового шляху індивіда протягом свого життя через визначення властивим йому професійних цінностей, інтересів, аттитюдів тощо внаслідок взаємодії його з навколишнім середовищем. Це, так би мовити – найбільш узагальнене визначення Професійне самовизначення як проблематику можна розуміти як одну із граней особистісного самовизначення, пов'язаного із вибором, опанування і зміною професії чи професійною діяльністю. В англомовних джерелах існують визначення, що є цілком валідні даному розумінню. Дослідницькі вектори, пов'язані з цією темою, зводяться до запитань: чому молодь обирає ту, а не іншу професію; які фактори на це впливають; як професійна діяльність впливає на інші сторони людини; чому одні стають успішними або видатними у своїй діяльності, а інші посереднім; наскільки вимушеною чи жаданою стає самозайнятість для людей?

Можливо варто до цього питання підійти з боку освіти як фактору вибору професії. Тут є свої ключові питання, зокрема: яку роль відіграє освіта у професійному виборі; як освіта впливає на успішність у професійної діяльності; якою має бути освіта; розуміння якості освіти; проблеми організації освітньої діяльності задля підвищення її ефективності у професійній самореалізації? Як бачимо, проблем чимало, а як показує наукова практика, насправді існує не так багато досліджень на цю тему, що, власне і актуалізує дану дослідницьку проблематику.

У цьому дискусії варто акцентуватися і на питанні розуміння освіти: освіта – як ремесло (комплекс знань та мінінавиків це патологія), освіта – як багаторівнева система, соціальний інститут, система норм, цінностей, як

ретранслятор культури (про що всі забувають, а скоріше і нехтують), як система знань, навчання, виховання, досвіду. Серед різних постійних її функцій предметність нашого наукового інтересу складає – загальне і професійне навчання молоді (як один із рушіїв розвитку продуктивних сил суспільства). Набуття певних навиків це лише один фрагмент у житті молодої людини, однак, забувається про системність освіти, процес її дегуманізації. І вища, і середня, і шкільна і позашкільна – всі вони мають проблеми [16].

Тема професійного самовизначення в Україні в основному формувалася і в у 70-х, і 80-х роках минулого століття в *срер* з становленням трьох дослідницьких впливових груп/напрямків, відповідно до результатів відповідних досліджень. Перший дослідницький осередок формували відомі в минулому такі дослідники молодіжної та освітньої проблематики в галузі соціології, як: В.Шубкін, Г.Чередніченко. Другий – так званий прибалтійський осередок на чолі дослідниками-конфліктологами Ф.Тітманом та Є.Бобосовим. Третій – київський осередок. Його представляли відомі вітчизняні соціологи, як В.Оссовський та Є.Головаха. У цих дослідженнях чинне місце займає проблематика освіти.

Якщо коротко, у першому напрямку в розрізі освіти чинне місце приділялося престижу професій, спеціальностей та їх напрямків, причини їх вибору. Тут надавалася увага аналізу освітньо-професійним потокам – куди йдуть працювати і вчитися, а також вияв основних аттитюдів випускників ВНЗ, їх ставлення до освіти як до чинника, що робить життя цікавішим і приносить життєве задоволення. Враховувалася також мотивація вступу до ВИШу та пояснення користі від навчання у ньому. Прикметним для цього напрямку було вияв значущого індикатора необхідності навчання більшої користі суспільству. Так вважали ті, хто пішов працювати після школи. Як показував досвід, серед таких було багато, хто вважав отримання диплома престижем, модою. Однак, вони надавали перевагу добрій роботі, на кшталт – краще мати добру роботу ніж диплом. Для такої соціальної когорти був характерний прагматизм, вона скоріше виправдовувала та пояснювала свій вибір.

На підставі систематизації подібних досліджень було сформовано піраміду професійних орієнтацій (так звана «піраміда Шубкіна»), де відображалася проблема вибору професії випускниками шкіл, де демонструвалося невідповідність та дисбаланс у планах молоді щодо опанування певних професій щодо реальних потреб господарства. Тут було показано, що найбільш затребуваними є некваліфіковані фізичні професії, а найбільш престижні професії – це розумові. Відповідно виявлялася зворотна кореляція стосовно потреби і привабливості. Саме тут і був показаний цей дисбаланс, який і зараз відображає сучасні наші проблеми. Проблема пояснювалася тим, що плани є одні, а потреби – інші. Але, врешті-врешті, на фініші всі ніші були заповнені. Дослідження також показали потенціал життєвих драм – руйнування планів і мрій стосовно намагання та реального отримання різних статусних позицій.

Прибалтійський напрямок, за певною оцінкою, приділяв освіті дещо більше уваги, і основною метою їх досліджень було отримання рекомендацій стосовно вдосконалення системи регулювання професійного вибору. Загалом, результатами їх досліджень, $\frac{3}{4}$ молоді сприймали освіту як престижний напрям, спосіб набуття поваги серед друзів і знайомих. В таких ситуаціях існує перевага із соціального самовизначення над професійним самовизначенням. Було виявлено, що вступ до університету є бажаним не стільки через отримання професій, скільки за ради того, щоб підвищити свій статус у суспільстві, в тому числі і отримати можливість набуття більш престижної професії. Навіть після закінченні професійних середніх закладах, більшість молоді надавали перевагу продовженню навчання у ЗВО, а не роботі за спеціальністю. Причому, чим вищою була успішність учня, тим більшою була його імовірність та прагнення вступити до ВНЗ. Можна сказати, що ті хто виявляли успішність у навчанні, ті й продовжували навчатися.

Основні проблеми освіти дослідники вбачали у відриві її від реальних проблем молодих людей, внаслідок чого вони виявлялися у: неготовності до багатьох життєвих труднощів, не пристосованими до самостійної творчої роботи. Це врешті призводило до розчарування у суспільстві, де було обіцяно

їм успіх та престижність освіти, а потім залишено невідготовленими до життя в таких умовах, коли молода людина тільки завершує навчатися і приходить на ринок праці і стикається із ситуацією коли «місця на вершині піраміди вже зайняті», і потрібно шукати інше місце.

Київський напрямок можливо є найбільш цікавий для нас, через те, що є більш сучасним, у якому увібрано попередні константи, але одночасно є не таким багатоінформаційним. Однак є чимало уточнень стосовно мотиваційного вибору молоді зважаючи на вплив середньої освіти на диференціацію життєвих планів та вибору професій.

У підсумковому аспекті тут було підкреслено, що професійне самовизначення та трудовий шлях молоді, баланс між її інтересами та потребами економіки, проблеми завищених очікувань молоді від освіти доповнюються ще одним фактором – нарощування темпів технологізації виробництва. Саме це, з одного боку, і відсутності рефлексії – з іншого, система освіти та її пропаганди і стало причиною для появи завищених очікувань і дисбалансу між планами та потребами. Дослідники вказували на те, що, по суті радянська система вказала, що науково-технічна революція, технологізація та інше, системно підніміть рівень життя всіх. Насправді ці нереалізовані процеси стали чинником невинуватених життєвих надій, а пристосовуватися до нової реальності ніхто з різних причин не міг або не хотів. Тому і виникла така ситуація, яка багато в чому зберігається і дотепер.

Підсвідоме закорінення про престижність вищої освіти з боку рідних/близьких, друзів (за різними дослідженнями займає - 70-80%) є чинником йти навчатися на будь-яку спеціальність (за принципом найменшого опору – «куди-небудь..»), за ради диплома, «а далі вже як буде». Все це певним чином приводить до депрофесіоналізації молоді, за якої мало хто із роботодавців дивиться на диплом, а більше дивляться на досвід роботи, при чому освіта, її ступінь, (окрім висококваліфікованих спеціальностей) перестає відігравати свій сенс. Так званий рівень успішності стає нижчим внаслідок

того, що багато людей без відповідної освіти працює за тими спеціальностями з якими вони не здобували освіти.

Як показує суспільний досвід, на фоні різних чинників, однією з головних причин великого зростання попиту на вищу освіту в Україні залишається наймінімальніша можливість для молоді реалізуватися без належної освіти в професійній сфері після закінчення середньої школи. Це було за часів СРСР. Це є і зараз. В сучасних умовах, як не як, все ж представникам молодіжної когорти дещо/досить простіше вступити до ВНЗ, навіть на умовах контракту, ніж знайти належну роботу. А необхідність оплачувати навчання нерідко змушує студентів шукати підробіток (що зараз це стало доволі легше чим у 90-х рр.), в результаті чого вони, ще під час навчання, будучи студентами набувають досвід роботи, пербираючи перші сходинки фахового тестування та просування [16], що, власне, набуло широкої практики та спостерігається зараз в Україні в останні два десятиріччя.

Щодо можливості подолання дисбалансу між власним освітньо-фаховим ресурсом та позафаховою зайнятістю, то це залишається справою кожного. Такі реалії. Закінчив освіту – шукай себе в цьому. В силу різних обставин, чинників, в Україні давно перманентно існує необхідність зменшувати кількість ВНЗ, щоб молоде покоління «з турботою старших» серйозніше думали про власний вибір і його наслідки. З цим, давно існує широка потреба у підвищенні престижності та якості професійної освіти, щоб у молоді були більш адекватні очікування. Це складний процес особистісного формування. Це також пов'язано з певною раціоналізацією щодо зміни державного фінансування університетів, що не носить елементи пошуків ефективного виживання. Як наслідок – ми спостерігаємо зниження якості освіти через невмотивованості контрактників, котрі і після закінчення ВНЗ далі знаходяться у власних фахових пошуках. Багато в чому, це також спонукає молодих людей до альтернативних форм залученості – самозайнятості.

Висновки. Проблеми професійного самовизначення молоді завжди носили та мають перманентний характер за різних обставин, ситуаціях у сфері

зайнятості зокрема, та соціального становлення молоді загалом. Загалом, за характером, ці висновки не нові, а підтверджують результати різних аналізів, досліджень. Відсутність системності та послідовності у реалізації державної політики у сфері зайнятості давно є характерним для внутрішньої соціальної політики в Україні. Її векторність характеризується скоріше на регулювання поточної ситуації на ринку праці та реагування на уже сформовані виклики та виокремлюючі проблеми, ніж на їх попередження. Особливе місце займає неузгодженість ринку праці з ринком освітніх послуг, що перманентно призводить до посилення кількісних та професійно-кваліфікаційних дисбалансів попиту і пропозиції на робочу силу та загострення проблеми молодіжного безробіття [17].

Можливості реалізації життєвих планів та прагнень для багатьох молодих людей виявилися істотно обмеженими з причини послаблення дії старих регулятивних чинників і несформованість нових. Суттєвої проблеми (а для багатьох і катастрофічної) у цьому додала і військова агресія проти України, що створила нові суспільні виклики перед молоддю, які потрібно подолати у можливості та злагодженості дій держави, недержавних інституцій та суспільно-економічної активності самої молоді. Проблеми забезпечення зайнятості молоді, як вже було зазначено у попередніх аналітичних розробках автора обумовлено не тільки низьким рівнем її конкурентоздатності на ринку праці, відсутністю необхідного практичного досвіду, стажу роботи з професії, але і доступу до ресурсів (економічний, правовий, соціальний), рівнем її економічного, соціального та культурного капіталу [18: 19]. Тому, у своєму виборі, досить часто молодь ставить на перше місце не ті професії, які вони хотіли б отримати/здобути, а з досить простих прагматичних міркувань – з міркувань «доступності».

В Україні також накопичені серйозні диспропорції, пов'язані з неузгодженістю змісту вищої освіти з потребами ринку праці. Це пов'язано із: проблемою приведення освітніх стандартів до потреб суспільного розвитку, професійно орієнтованих програм; структурними диспропорціями між

ринковим попитом на професії та освітніми пропозиціями. Все це різноманітно обмежує поле професійних преференцій молоді людини та можливості її професійного вибору [18].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сірий Є. В., Заславська Л. В. Проблеми інтеграції роботодавців, ринку освітніх послуг та молоді у вдосконаленні ринку зайнятості в Україні в умовах євроінтеграції: аналіз окремих аспектів. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2023. Вип. 12. С. 79-93.
2. Щербакова І. М. Актуальні питання професійного самовизначення старшокласників в умовах соціально-економічної трансформації суспільства / І. М. Щербакова, Н. В. Макаренко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. - 2012. - № 8 (26). - С. 213-217.
3. Хомюк І. В. Професійна мотивація як засіб забезпечення професійної мобільності / І. В. Хомюк // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. -2011. - № 4-5 (14-15). - С. 305-313.
4. Браславська О. Активізація професійного самовизначення учнів у закладах загальної середньої освіти. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2018. Вип. 1. С. 37–45.
5. Василик А.В., Вандоляк О.В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2018. № 1. С. 344–354.
6. Кириченко В.В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії. Житомир, 2015. 109 с.
7. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді. Сєверодонецьк, 2018. 330 с.
8. Ляховченко Н.В., Петрук В.А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 4. С. 125–128.

9. Ляшенко Р.О. Взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. Професійна освіта: проблеми і перспективи. 2017. Вип. 12. С. 83–88.
10. Морін О.Л. Закономірності професійного самовизначення особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. Вип. 21 (2). С. 78–89.
11. Середа О.Ю. Особливості впливу соціаль-но-психологічних чинників на професійне самовизначення старшокласників. Психологічний часо-пис. 2019. Т. 5. № 11. С. 268–282.
12. Хуторський А. Індивідуальна освітня траєкторія / А. Хуторський. URL : <http://osvita.ua/school/theory/2287/print>
13. Лісогор Л. С. Працевлаштування випускників на ринку праці: проблеми та перспективи /Л. С. Лісогор // Ринок праці та освіта: пошук взаємодії. - К.: Таксон, 2007. -С. 99—109.
14. Семикіна М. В. Мотивація ефективної зайнятості: пошук оптимальної стратегії / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко. — Кіровоград : КОД, 2012. — 215 с.
15. Кримова М.О. Компетентнісна основа освітньої системи України та її роль в формуванні конкурентоспроможності фахівця / М. О. Кримова // Вісник Донецького університету: Серія В: Економіка і право. — Донецьк: ДонНУ. — 2011. — Т.1. — С. 89—91.
16. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб.— Вид. 3-ге.— К.: Атіка, 2009.— 492 с.
17. Яценко Л.Д. Напруженість на ринку праці України: чинни ки, соціальні наслідки, та шляхи подолання. /Серія «Соціальна безпека»/. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/runok_prasi-83d61.pdf
18. Сірий Є.В. Ресурсні можливості молоді в оптимальному виборі професійної зайнятості (з врахуванням соціальних викликів сьогодення). Економіка. Управління. Інновації Випуск №1 (32), 2023.
19. Сірий Є.В. Ексклюзивні чинники та ресурсні можливості молоді у фаховій самореалізації (з урахуванням соціальних викликів війни в Україні). Матеріали

XIII Міжнародної наукової конференції «Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем», 18–19 травня 2023 року, м.Львів. с.96-98. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8227/Social%20Work%20and%20Social%20Welfare.%20Lviv%202023.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

REFERENCE:

1. Siryj Ye.V., Zaslavska L.V. (2023). Problemy` integraciyi robotodavciv, ry`nku osvitnix poslug ta molodi u vdoskonalenni ry`nku zajnyatosti v Ukrayini v umovax yevrointegraciyi: analiz okremy`x aspektiv [Problems of integration of employers, the market of educational services and youth in the improvement of the employment market in Ukraine in the conditions of European integration: analysis of individual aspects]. International relations: theoretical and practical aspects: coll. of science pr. Kyiv: KNUKiM Publishing Center, Issue 12. P. 79-93
2. Scherbakova I. M. (2012). Aktual`ni pytannya profesijnogo samovyznachennya starshoklasnykiv v umovax social`no-ekonomichnoyi transformaciyi suspil`stva [Current issues of professional self-determination of high school students in the conditions of socio-economic transformation of society]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. No. 8 (26). - P. 213-217.
3. Xomy`ak I. V. (2011). Profesijna motyvaciya yak zasib zabezpechennya profesijnoyi mobil`nosti [Professional motivation as a means of ensuring professional mobility]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. No. 4-5 (14-15). - P. 305-313.
4. Braslavska O. (2018). Aktyvizaciya profesijnogo samovy`znachennya uchniv u zakladax zagal`noyi seredn`oyi osviti [Activation of professional self-determination of students in institutions of general secondary education.]. Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna. Uman, Vol. 1. P. 37–45.

5. Vasylyk A.V., Vandoly`ak O.V. (2018). Peredumovy ta problemy profesijnogo samovyznachennya i planuvannya kar'yery moloddyu v Ukrayini [Prerequisites and problems of professional self-determination and career planning of young people in Ukraine]. Social and labor relations: theory and practice. No. 1. P. 344–354.
6. Kyrychenko V.V., (2015). Psychologichni osnovy profesijnoyi adaptaciyi ta vyboru profesiyi [Psychological foundations of professional adaptation and choice of profession] Zhytomyr, 109 p.
7. Ly`tvy`nenko O.D., (2018). Social`no-psychologichni osnovy rozvytku adaptacijnogo potencialu suchasnoyi molodi [Socio-psychological foundations of the development of adaptation potential of modern youth]. Severodonetsk, 330 p.
8. Lyaxovchenko N.V., Petruk V.A. (2014). Analiz faktoriv, shho vplyvayut` na vybir majbutn`oyi profesiyi starshoklasnykamy [Analysis of factors influencing the choice of future profession by high school students]. Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute. No. 4. P. 125–128.
9. Lyashenko R.O. (2017). Vzayemozv'yazok rozvytku profesijnogo samovy`znachennya ta samoaktualizaciyi osoby`stosti [The relationship between the development of professional self-determination and self-actualization of the individual]. Professional education: problems and prospects. Issue 12. P. 83–88.
10. Morin O.L. (2017). Zakonomirnosti profesijnogo samovyznachennya osobystosti [Patterns of professional self-determination of the individual]. Theoretical and methodological problems of raising children and school youth.. Issue 21 (2). P. 78–89.
11. Sereda O.Yu. (2019). Osobly`vosti vply`vu social`no-psy`hologichnyx chynnykiv na profesijne samovyznachennya starshoklasnykiv [Peculiarities of the influence of social and psychological factors on the professional self-determination of high school students]. Psychological journal.. Vol. 5. No. 11. P. 268–282.
12. Hutors`kyj A. Indyvidual`na osvitnya trayektoriya [Individual educational trajectory]. Retrieved from: <http://osvita.ua/school/theory/2287/print> [in Ukrainian]

13. Lisogor L.S. (2007). Pracevlashtuvannya vypusknnykiv na rynku praci: problemy ta perspektyvy [Employment of graduates on the labor market: problems and prospects]. Labor market and education: search for interaction. - K.: Takson, pp. 99—109.
14. Semykina M. V., (2012). Motyvaciya efektyvnoyi zajnyatosti: poshuk optymal'noyi strategiyi [Motivation of effective employment: search for optimal strategy]. Kirovohrad: KOD, — 215 p.
15. Krymova M.O. (2011). Kompetentnistna osnova osvitynoyi systemy Ukrayini ta yiyi rol v formuvanni konkurentospromozhnosti faxivcya [The competence basis of the educational system of Ukraine and its role in the formation of the competitiveness of a specialist]. Bulletin of the Donetsk University: Series B: Economics and law. — Donetsk: DonNU. T.1. - pp. 89-91.
16. Siryj Ye.V. (2009). Sociologiya: zagal'na teoriya, istoriya rozvytku, special'ni ta galuzevi teoriyi / Navch. posib. [Sociology: general theory, history of development, special and branch theories. Education. guide]. K.: Atika,— 492 p.
17. Yacenko L.D. Napruzhenist' na ry`nku praci Ukrayiny: chy`nny` ky`, social'ni naslidky, ta shlyaxy` podolannya. [Tension in the labor market of Ukraine: factors, social consequences, and ways to overcome it]. Retrieved from: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/runok_prasi-83d61.pdf.
18. Siryj Ye.V. (2023). Resursni mozhly`vosti molodi v opty`mal`nomu vy`bori profesijnoyi zajnyatosti (z vraxuvannyam social`ny`x vy`kly`kiv s`ogodennya). [Resource opportunities of young people in the optimal choice of professional employment (taking into account the social challenges of today)]. Economy. Management. Innovations Issue No. 1 (32).
19. Siryj Ye.V. (2023). Eksklyuzijni chy`nny`ky` ta resursni mozhly`vosti molodi u faxovij samorealizaciyi (z uraxuvannyam social`ny`x vy`kly`kiv vijny` v Ukrayini). [Exclusive factors and resource opportunities of youth in professional self-realization (taking into account the social challenges of the war in Ukraine)] Materials of the XIII International Scientific Conference "Sociology - social work and social security: regulation of social problems", May 18-19, Lviv. pp. 96-

98. Retrieved from:

<https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8227/Social%20Work%20and%20Social%20Welfare.%20Lviv%202023.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Стаття надійшла до редакції 08.09.2024